

Türk dünyasının Elçibəyi

24 iyun Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında önəmli mövqeyi olan, sabiq Prezident Əbülfəz Elçibəyin anadan olduğu gündür. Onun haqqında olan düşüncələrimi hörmətli oxucularla bölüşməyi özümə mənəvi borc bilirəm. Əbülfəz Elçibəy, keçən əsrin 70-ci illərindən bu günədək ictimai-siyasi gündəmdə öz mövqeyini qoruyub saxlamaqdadır. Onu tanıyıb bilənlər, sevənlər, təqdir, tənqid, təhqir edənlər, hətta Elçibəy adını qışqanclıqla qarşılayanlar arasında həm özümüzdən olanların, həm də başqalarının sayı-hesabı bəlli deyil. Lakin əminəm ki, sevənləri, təqdir edənləri, ardıcılıqları ona nifrət bəsləyənlərdən dəfələrcə çoxdur. Əbülfəz bəyi universitetdə oxuduğum ilk günlərdən tanıyırdım. Bir təsadüfdən sonra, sözün əsl mənasında, onun çoxsaylı ardıcılıqlarından biri oldum.

Ramazan SİRACOĞLU

(Əvvəli ötən sayımızda)

Yaxşı yadımdadır, 1983-cü ilin may ayının ortalarında akademik Məmməd Cəfər müəllimin razılığı, Aydın Məmmədovun təşəbbüsü və bir xeyirxahın maddi dəstəyi ilə "Azərbaycan məsələləri" toplusu nəşrə hazırlanırdı. Mən o toplu üçün "Əbu Osman Əmr bin Bəhr əl Cahizin (777- 869) "Fəzailül ətrak" əsərində türklərə münasibət" adlı məqalə təqdim etmişdim. Redaksiya şurasını şərtinə görə, elmi dərəcəsi olmayan müəlliflərin yazılarının çap edilə bilməsi üçün iki mütəxəssis rəyi tələb olunurdu. Mənim o zaman elmi dərəcəm olmadığı üçün məqaləmi Azərbaycan Dövlət Universitetinin (BDU-nun) Şərqsünaslıq fakültəsinin Ərəb dili kafedrasında və Azərbaycan SSR EA-nın Əlyazmaları şöbəsinə (Əlyazmalar İnstitutuna) rəyə göndərmişdilər.

Məqaləmin aqibətini öyrənmək üçün öncə Universitetin (o vaxt ancaq bir universitet vardı- ADU; qalan ali məktəblər institut adlanırdı) Şərqsünaslıq fakültəsinə, professor Vasim Məmmədəliyevin yanına getdim. O zaman Vasim müəllim Şərqsünaslıq fakültəsinin dekanı idi. Vasim müəllim məni çox güclü qarşıladı və hələ məqaləmi oxumağa vaxt tapmadığını, ancaq beş-on günə

mütləq oxuyacağını söylədi. Oradan "İsmailiyyə" binasına, Əlyazmaları şöbəsinə (o zamanlar Əlyazmalar İnstitutu hələ şöbə statusunda idi və orada yerləşirdi), Əbülfəz bəyin yanına getdim. Əbülfəz bəy orada şöbə müdiri işləyirdi. Məni görən kimi, "məqalənizi oxudum, rəy də yazdım" deyib masasının siyirtməsindən imzalı, möhürlü kağızı göstərdi. Sonra da "gedək bir stəkan çay içək, yazıyla bağlı bəzi şeylər soruşmaq istəyirəm" söylədi. Qeyri-iradi Əbülfəz bəyin mənim məqaləmə yazdığı rəyə baxdım, müsbət olduğunu görüncə rahatladım.

Az sonra Bəylə bərabər "Narxoz"un - Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun (İqtisad Universitetinin) yeməxanasında nahar edirdik. Əbülfəz bəy məqaləmə müsbət rəy yazmasına baxmayaraq, yazımda irəli sürdüyüm ümumi konsepsiyasının yanlış olduğunu söylədi:

- Sən məqalədə iddia edirsən ki, Cahiz bir türk heyranıdır, halbuki o, illiklərinə qədər ərəb şovinisti olub. Məsələn, Cahiz "Kitabu'l a'rab və məvəli" kitabında ərəblərin bütün xalqlardan üstün olduğunu yazmış, "Kitabu'l buxala" əsərində isə ərəblərdən başqa bütün etnik mənsubiyyətləri aşağılayıcı halda ələ salmışdır.

Əbülfəz bəyin danışdığı kitabların məzmunundan mənim xəbərim olmadığından onun iradi qarşısında nə deyəcəyimi də bilmirdim. Bu vaxt mənim tanımadığım ortayaşlı bir şəxs bizim masaya yaxınlaşdı və salam verməsi mənim üçün lap göyçəndüşmə oldu. Əbülfəz bəy onun salamını alıb hal-əhval tutdu:

- Mirzə, əyləş görüm. Nə var, nə yox?

Mirzə (bilmədim onun əsl adı Mirzəydi, yoxsa Bəymi ona belə müraciət edirdi) deyilən adam da "sağlıq-salamatlıqdır" deyib əlavə etdi: "Azər-neşr"dən gəlirəm, "vostfak"a (Şərqsünaslıq fakültəsinə) Şəfəinin (professor Əhməd Şəfəinin) yanına gedəcəyəm.

Əbülfəz bəy marağını gizlətmədi:

- Xeyir ola?
- Bir səhifədə bir neçə yerdə təkrarlanan bir söz var, dəqiq oxunuşunu və mənasını yazmaq lazımdır.

Əbülfəz bəy Mirzə adlandırdığı şəxsin əlindəki səhifəyə diqqətlə baxdı, sonra da izah etməyə başladı: "ğuluv" - ??? - bəddii ifadə vasitəsidir, mübalighənin daha üstün dərəcəsinə deyilir. Söylədiklərimə şübhən varsa get Şəfai müəllimləndən soruş.

"Azər-neşr"dən gələn adam etiraz etdi:

- Yox, yox. Dedikləriniz məntiqli gəlir. Daha "vostfak"a getməyə gerek qalmadı.

Mən Əbülfəz bəyden üzrxahlıq edib onun mənim məqaləmə yazdığı rəyi də götürüb Nərimanov prospektinə (Cavid prospektinə) Akademiyaya getdim. Əbülfəz bəy elmi məsələlərdə çox diqqətli idi. Bir dəfə söhbət əsnasında mən Abbasi-lər dönməsinin İmrü'l-qəysi (500-540) sayılan Əbu Nuvas (762?-813?) haqqında danışanda onu "Ya əyyuhən-nas uşrubu xəmrin in ləkum minhu"-ilac- Ey insanlar, əgər siz əlacdırarsanız, şərab için" misrasına görə həbs etdiklərini söyləyəndə Əbülfəz bəy mənə irad tutdu:

- Bəy, biraz ehtiyatlı olun.

Qulaqlarım eşidə-eşidə Əbu Nuvası təhrif edirsiniz. Əbu Nuvasın o misrasında "in-əgər" sözü yoxdur. İnanmırsınızsa, elmi rəhbəriniz Aida xanımdan (professor Aida xanım İmanquliyeva) soruşun.

Qeyd edirəm ki, Aida xanım və Əbülfəz bəy 1957-1962-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində eyni qrupda oxumuşlar) soruşun. Mən üzrxahlıq edib razılaşsam da, sonralar əlimə düşən ələ ilk fürsətdə dəqiqlik üçün elmi rəhbərim, ərəb ədəbiyyatının mahir bilicisi, professor Aida xanımdan o misranı soruşdum. Aida xanım da Əbülfəz bəyin doğru söylədiyini təsdiqlədi:

- Əbu Nuvas, şürib (alkoqol düşkünü) idi, onu məhz Qurani-kərimin hökmünə - "Maide" surəsinin 90-cı ayəsinə qarşı çıxdığına görə zindana atmışdılar. Sənin iddia etdiyən kimi - "dərdinizə əlacdırsa, şərab için" yazsaydı, daha onu niyə tuturdular ki? Həmin ayədəki "şərab" mənasında və ya "sərxoşedic" mənasında işləmiş "xəmr" - ??? - sözünün qədim ərəbcədəki əsl mənası "örtmək, qapamaq"dır; başqa sözlə, "xəmr"- "ağıllı, hissiyyatı, duyğu üzvlərini keyləşdirən" anlamındadır. Diqqət edirsənmi, "murdar, pis, iyrenc" mənası verən "rics"- ????? - adlandırılanların öndə "xəmr" gəlir. Əbu Nuvas isə tam tərsinə - " Ey insanlar, şərab için, ondan sizə əlac var" yazdığına görə Harun-ər-Rəşidin oğlu xəlifə Əmin tərəfindən cəzalandırılıb. Deməli, Əbülfəz bəyin iradi tamamilə haqlıdır.

Əbülfəz bəy özünün elmi səviyyəsinin yüksəkliyini 1985-

ci ildə Leninqradd (Sankt-Peterburq) şəhərindən gəlmiş iranşünas professor V.A.Livşitslə (1923-2017) diskussiya zamanı bir daha sübuta yetirmişdi. Yeri gəlmişkən, həmin diskussiyada akademiklər Məmməd Cəfər, Ziya Bünyadov və İqrar Əliyev də iştirak edirdilər. V.A. Livşits iddia edirdi ki, Orxon yazılarında "h, c, f, g, j" hərflərinin olmaması, Göytürk mətnlərinin ümumilikdə cəmi 843 sözdən törəməsi sübut edir ki, türk dili başqa dillərlə müqayisədə çox gənc dildir, yaranma tarixi miladdan sonrakı dövrlərə düşür. Leninqraddlı həmkarına etiraz edən Əbülfəz bəy bildirdi ki, türkdilli ədəbiyyatda "dodaq-dəyməz" adlanan şeir növü var. Aşıqlar, şairlər tərkibində "b, p, m" səsləri olmayan sözlərdən ibarət şeir qoşur. Yaxud, misralarında "l və r" səsləri iştirak etməyən, "dildön-məz" adlanan şeirlər mövcuddur. O cür şeirlərə istinad etsəniz, o zaman türk dilində "p, b, m, l, r" səsləri də yoxdur deyə iddia edə bilərsiniz. Ərəb şairləri dilə nə dərəcədə hakim olduqlarını isbatlamaq üçün şeir yarışmalarında ancaq nöqtəli və ya nöqtəsiz hərflərin iştirak etdiyi sözlərdən şeir yazma müsabiqələri keçirirdilər. Təsvüvü edirsinizmi, ərəb əlifbasındakı 28 hərfin yarısı nöqtəli, yarısı da nöqtəsizdir. ALLAH eləməsin, sizin əlinizə o şeir numunələrindən düşsə, iddia edərsiniz ki, ərəb dilində cəmi 14 səs var. Hörmətli Vladimir Aronoviç, sizin "Sovetskaya tyurkologiya" jurnalının 1978-ci ilə aid 4-cü sayında çap olunmuş "Qədim türk runik əlifbasının mənşəyinə dair" məqalənizdə Göytürk əlifbasını runik əlifba adlandırmanın doğru deyil. Zira, runik yazılardan sağdan və ya soldan, yuxarıdan aşağıya, yaxud da aşağıdan yuxarıya oxunmasının əhəmiyyəti yoxdur, Orxon yazılarında vəziyyət tam başqadır. Göytürk yazılarının bəziləri qrafik baxımdan bir-birinin asimmetrik formasıdır. Məsələn, "i, i, l, p"; "n" və "z"; "t"; "k"; "-r"; "l"; "-ç" hərfləri yazılıca bir-birinə bənzəyir. Başqa sözlə, o hərflər güzgü effekti ilə, asimmetrik yerdəyişmə prinsipiylə yaranıb. Gətirilən faktlar qarşısında rusiyalı şərqsünas V.A. Livşitsin "uçtəm - nəzərə alırıq" söyləməkdən başqa çarəsi qalmadı.

(Ardı var)